

Ona joka doma. Zmeraj joka.
 Očital sem ji njo samo . . .
 To ne sme biti.
 Otrok je tu, ki bo živel namestu mene.
 Nekaj novega je treba začeti.
 Misliti na konec in . . .
 In?
 Nanovo je treba. S početka vse.
 Zakaj pa si se ženil?
 Kaj je vse proti zadnji zavesti! . . .
 Grabil se je za lase in skoro mu je šlo na jok, ko si je obupno dopovedoval, da bo nekoč ta cerkev še stala, ko bo on že zakopan . . .
 — Novo življenje! si je dejal.
 In je postal ves mehak.
 — Takole popoldne ob nedeljah bom rajši doma, ko da bi hodil z družino okrog. Družina naj bo družina . . .
 Zakaj bi bilo pekló?
 Še kaj drugega bom delal, da bomo laže živeli . . .
 Knjig si bom nakupil.
 In nazadnje, če res ne bom ničesar zapravljaj, bo tudi ona lahko čitala. Deklo ji dobim.
 Rada me ima. Čemu bi ji ponesnažil to ljubezen z nezvestobo, ki tako zahrepenim včasih po njej . . .
 Kar ves dober je postal. Srce se mu je tajalo in tudi misli so bile čimdalje bolj mehke. Je že tako. Nekateri šele cerkev in svečanost v njej spravi do dobrote. Čeprav morda le za hip. (Konec prihodnjič.)

SLOVENSKA KULTURNA FILOZOFIJA

I V O G R A H O R

Malo besed se v našem literarnem svetu tolikokrat ponavlja kot beseda „kultura“ in vendar je „kultura“ še zdaj pri nas najbolj nejasen pojem. Ljudem, ki pri nas resno razpravljajo in pišejo o kulturi, se ne godi dosti bolje kot onemu, ki bi predaval v neznanem jeziku. Tak predavatelj se pač ne boji teoretičnih nasprotnikov; vesel bi bil, da ga sploh kdo med občinstvom razume. V podobnih razmerah živi slovenski kulturni filozof.

Česar v danih razmerah ne more, to je natančno vse tisto, kar bi po svojem poklicu moral, in to je: javno razpravljati o kulturnih problemih,

o kulturi. Tega je kriva posebno terminološka zmeda, obilica izrazov in njih napačna uporaba v časopisju. Iz take zmede nas reši le skupna volja, urediti vsaj najtežje izraze in pojme, pa jih potem kolikor mogoče pravilno uporabljati. Tej prepotrebni ureditvi naše terminologije pa sta v napotje dve močni zapreki in zdi se, da jih še dolgo ne bomo premagali, ker sta v zvezi še z mnogimi drugimi naravnimi nasprotji. Kljub temu je naša dolžnost, da o njih govorimo in si jih poskušamo jasno očrtati.

Prva zapreka je premajhno resno zanimanje za teoretično reševanje kulturnih vprašanj. A krivde ne smemo zvrčati zgolj na naše sedanje kulturne teoretike, češ, da so nesposobni in ne umejo vzbuditi pravega razumevanja, si urediti skupne terminologije itd. To jim onemogoča dejstvo, da svojega dela ne morejo opirati na delo svojih prednikov, na dosedanjo slovensko kulturno filozofijo. Kajti pri nas kulturne filozofije nismo imeli, je nismo gojili. Literature o slovenski kulturni filozofiji ni. To je druga zapreka.

V zadnjem času se je zanimanje za kulturna vprašanja povečalo. Težka kulturna kriza, svetovna in naša domača, sta obudili pozornost širše javnosti in v naših revijah so nastopili mnogi kulturni delavci, izpovedujoč svoje misli o kulturi ali pa zagovarjajoč določena kulturna naziranja. Pri tem so se pokazala neodpravljljiva nasprotja, ki izvirajo iz protivnih si svetovnih naziranj, a poleg teh so se zopet pokazale zmeda in nepotrebne napake našega literarnega življenja, posebno pa smo morali zopet občutiti, da nam manjkajo temelji teoretične kulturne filozofije. Zato se nam ob tej priliki zdi potrebno, obrniti nekoliko pozornosti na problem same kulturne filozofije s posebnim ozirom na našo kulturno zgodovino in našo sedanjo kulturno krizo.

I

Z vsakim svetovnim naziranjem je že združeno neko pojmovanje kulture. Pojem kulture je človeku izkustveno dostopen šele na pozni stopnji duševnega razvoja, ker je kultura sestav, torej predmet višjega reda, in ker sta tudi pojem kulture pa naša nazorna predstava kulture predmetno kompleksna. Dejstvo, da smo si doslej ta pojem pridobili, si moramo razlagati z dolgo dobo nepretrganega kulturnega razvoja, z našim poznanjem kulturne zgodovine in z velikim napredkom psihologije. Zgodovina nam zbira primere, opisuje kulture raznih dob. Te so nam zapustile svojo kulturo oblikovno v svoji znanosti, umetnosti in religiji, tako da si njihovo kulturo lahko približno predstavljamo, jo iz omenjenih oblikovnih vrst doživljamo in na primerih ocenjujemo. Prvo je, da nam je po oblikovno danih kulturah olajšan

dostop k pojmu, kaj je kultura. Drugo pa je ločitev kulture od ostalega socialnega življenja, kajti ta ločitev je bila teoretično potrebna za razvoj socialnih ved, praktično pa koristna za človekov duševni razvoj in s tem za vse socialno življenje. Znanstvena psihologija je šla v nasprotni smeri in nam koristi predvsem za razumevanje tistega procesa, ki mu pravimo ustvarjanje, prav za prav individualno oblikovanje kulturne vsebine.

Z drugimi besedami bi lahko rekli, da nam zgodovina ustvarja ali vsaj utrjuje pojem, kaj je kultura, s tem, da prikazuje njen časovno zaporedni razvoj. Posamezne umetnine, religija in filozofija ali znanost nam predstavljajo kulturo vsebinsko, psihologija ustvarjanja pa nas vodi v svet kulture po duševni razvojni poti, kolikor jo lahko odkriva pri znanih kulturno pomembnih osebnostih: filozofih, umetnikih in verskih prerokih. Ker so omenjene kulturne vrste (filozofija, umetnost in religija) razvijajo s pomočjo oblik, ker nam kulturo oblikovno podajajo in se tako objektivizirajo, da so sicer enkratno dane, a nespremenljive, lahko kulturo kot vsebino teh oblik tudi vsebinsko proučujemo. Iz tega vidimo, da nam pojma kulture niti zgodovina niti psihologija niti sociologija ne dajejo tako, kot ga daje in utrjuje kultura, ki je že oblikovno podana, preoblikovana. Za upoštevanje tega dejstva zadošča že občutek, kar nam dokazuje kulturna tradicija, ki so si jo vsa ljudstva smotreno gojila. (V svoji skrajnosti je močna tradicija socialni konservativizem in v kulturnem naziranju formalizem.)

Po vseh doslej omenjenih potih si je človek pridobival sedanje pojme o kulturi, si razširil pojme v zvezi s svojim poklicem v tako pojmovanje kulture, ki mu omogoča kulturno živeti ali pa tudi kulturno delati in ustvarjati. Književnost si je med tem sestavljala svoje kulturne teorije, znanost jih je uvrščala v svoj sestav in cerkve so jih uvrstile vsaka v svoj verski nauk. Tako si lahko predstavljamo, da imamo vsaj neko površno pojmovanje kulture tudi tam, kjer je ostalo neurejeno, in je to pojmovanje prav tako lahko pravilno ali pa nepravilno kot ono drugo, ki je načelno urejeno. Povsod imamo za živo pojmovanje polno dokazov in znakov, da je bilo, da se je udeleževalo in se spreminjalo, posebno pa so take osnove in kali kulturne filozofije vidne pri kulturnotvornih osebnostih, najbolj pri filozofih, umetnikih in verskih oznanjevalcih. Kulturna filozofija se je sicer razvijala v nekaterih dobah bolj, v drugih manj, se ponekod oprijemala teorij in napredovala znanstveno, toda nastala je povsod iz živega pojmovanja kulture in dnevnega premišljevanja o kulturi in njenih vprašanjih. Za vso začetno dobo narodnostnega razvoja lahko rečemo, da je bilo v Evropi dejavno in tvorno skoraj edino živo kulturno naziranje. Šele pozneje se je pokazala po-

treba teoretične kulturne filozofije. Kulturni delavci in tvorci niso pisali posebne kulturne filozofije, izkazovali so jo v dejanjih in le tu pa tam v literarnih, političnih ter prosvetnih programih in člankih. Radi tega je pač težko, naknadno sestaviti kulturni nazor nekaterih osebnosti. Zato si navadno pomagamo z označbo celih dob, v katerih se je kak kulturni nazor močneje uveljavil. Pomislimo le na reformacijo, ki je zgodovinsko znan verski prevrat, a je v resnici tudi spopad dveh kulturnih naziranj. Reformacijo smo imeli tudi pri nas in šele od nje dalje imamo toliko podatkov o slovenski kulturni zgodovini, da lahko uspešno raziskujemo tudi zgodovino slovenske kulturne filozofije.

II

Doba reformacije je doživela spopad med rimskim krščanstvom in kulturo sosednih narodov. Krščanstvo je nastopalo kot popolna kultura proti nepopolni, kot oblikovno dozorela kultura proti oblikovno nižji kulturi in kot višja, kvalitativno več vredna živa kultura proti kvalitativno nižji in manj vredni kulturi. Živa kultura je bilo tudi tedanje duhovno življenje vseh pokristjanjenih evropskih narodov. S pokristjanjenjem je združena dolga doba, ko je bila kultura popolnoma v oblasti cerkve, in v tej dobi so nova krščanska, t. j. bivša poganska ljudstva izgubila svojo oblikovno kulturo, tako da je niso mogla več postavljati proti krščanski. Njihova živa kultura, živa duhovnost pa še ni našla sinteze s krščanstvom in se še ni mogla izkristalizirati, še ni mogla ustvarjati svojih oblik. Prva zavest lastne duhovnosti, lastne kulturnosti, je prodrla dokaj kasno in se je pokazala v kritičnem pogledu na krščanstvo, kakršno je predstavljala rimska cerkev. Cerkev je bila predstavница določene kulturne filozofije in nova kulturna filozofija je morala nastopiti proti cerkvi.

Reformatorji so nositelji nove kulturne filozofije. V bistvu niso nastopali proti vsebini krščanstva, temveč najbolj proti formalističnemu pojmovanju krščanstva, proti kulturi, ki jo je cerkev predstavljala in ki je bila formalistična.

Pred reformacijo se je bilo pri Germanih in Slovanih že zasidrano formalistično pojmovanje kulture in imamo dva znaka, ki to potrjujeta: germanski pojem rimskega cesarstva in združitev ruske države s cerkvijo. Reformacija je ta tok zavrla in postavila načelo žive kulture. Mladi narodi so nastopili z lastno kulturno filozofijo, zahtevali so življenjskih resnic in jim je ta zahteva vtisnila še doslej viden znak „mesijanizma“. Tako so Čehi razumeli Husa, Nemci (nekateri) Luthra in sodobni filozofi na kongresu slovanskih filozofov leta 1928. slovansko

filozofijo¹. Tako si zdaj razlaga kulturni zgodovinar reformacijo in posebno pokret „čeških bratov“ (Masaryk). Pri teh imamo jasno izraženo spoznanje, da še ni popolne in večno veljavne kulture, a poleg tega spoznanja je živa vera v eno veljavno in najvišjo kulturo. Misel, da še ni popolne kulture, je obenem kritika krščanstva, ki se je do tedaj kot taka kultura predstavljalo. To misel bi lahko imenovali začetek nove kulturne filozofije. Brez tega spoznanja ne bi bilo več možno ustvarjanje, kajti: komur je že dana najpopolnejša kultura, tistemu so vse druge kulture odveč.

III

Drugo spoznanje je združeno s prvim in ga približno označuje misel, da je oblikovna kultura le zrcalo žive kulture, žive duhovnosti, in da oblikovna nastaja iz žive.

Torej imamo živo kulturo, živo duhovnost, in to moramo proučevati, gojiti in oblikovati, da dosežemo kulturni napredek. To spoznanje je deloma uveljavila romantika, s katero so se razvile narodnostne literature, med znanostmi pa jezikoslovje in narodna zgodovina.

Obe našteti spoznanji sta tudi najvidnejši potezi kulturne filozofije v zadnjih dveh stoletjih. V dvajsetem stoletju se je kulturna filozofija obogatila še s teorijo ustvarjanja in se je pri tem oprla na znanstveno psihologijo. Kakor je nekoč starogrška kultura pomagala vreči popolno oblast rimske kulture in je le končno potrdila kritično stališče, tako je tudi moderna psihologija le končno potrdila renesančno kulturno filozofsko misel, da je osebnosti za razvoj potrebna kulturna svoboda: ustvarjajoča osebnost se razvija z doživetjem dveh kultur in torej ne more dozorevati, dokler jo ima neka dosežena kultura v popolni oblasti. Za razvoj ustvarjajoče osebnosti niso potrebna ona tri spoznanja v teoriji, potrebna so kot resnična, avtonomna spoznanja. Tako lahko rečemo, da označujejo osebnost, posebno pa ustvarjajočo osebnost, naslednji temelji kulturne filozofije: 1.) kritično kulturno stališče, 2.) čut za živo duhovnost ali — z drugo besedo — močno duhovno življenje, in 3.) notranja, predvsem umska, prostost. Renesančni kult osebnosti in sodobni kult osebnosti, kolikor ga ni skvaril pretirani individualizem, sta torej upravičena. V isti meri je pravilno tudi spoštovanje ljudske kulture, čeprav je romantika večinoma prešla iz spoštovanja ljudske v oboževanje zgolj kmetiške duhovnosti, kakor je predstavnik oblikovne kulture često izdal vsebino in malikoval obliko ter postal s svojim formalizmom nekulturen.

¹ Ne samo kulturne filozofije. Prav pri Slovanih je vsa filozofija združena. Op.pis.

Očrtali smo si sodobno kulturno filozofijo s pomočjo njenega razvoja in njenih najpomembnejših ugotovitev. Vprašanja o pravirih kulture nismo načenjali, ker za našo razpravo ni bilo potrebno. Zadošča nam našeta vrsta elementov, med katerimi se pretaka sedanji tok kulturnega ustvarjanja. Ti elementi so: *oblikovno dane kulture* (n. pr. pogsanska z grško, krščanska z dosedanjo krščansko), *živa kultura* (ali sodobna duhovnost) in *osebnost*.

Zdaj se lahko vrnemo k vprašanju o slovenski kulturni filozofiji.

IV

Kakšen je pomen kulturne filozofije za sedanjo kulturno krizo, ki jo pri nas lahko imenujemo padec kulturne produkcije, padec ustvarjajoče sile slovenskega duha?

Njen pomen bo za nas približno isti kot na primer za Nemce, Francoze in druge narode, lahko pa v nekaterih dobah našega življenja še večji. Kulturna filozofija nas šele uči, biti resnično kulturni. Uči visokega pristaša formalističnega naziranja spoštovati vsebino kulture in prihajajočega, novega človeka; uči ustvarjajočega človeka, kaj je vsebina kulture in kakšna je njena zveza z obliko, splošno pa uči vsakega socialno aktivnega človeka, spoštovati duhovno življenje naroda in rastoče osebnosti, ki naj to življenje ohrani in jači s tem, da ga oblikuje.

S tega vidika smemo reči, da je kulturna filozofija živec narodnega razvoja, da pospešuje narodov kulturni napredek in s tem splošni napredek; a kar je za nas najvažnejše: kulturna filozofija tudi pospešuje kulturno produkcijo. (Seveda le v svoji zvezi z življenjem in z ljudmi.)

Ako smo v uvodu morali priznati dejstvo, da slovenske kulturne filozofije nimamo, tedaj se nam na tem mestu zdi jako verjetno, da je naša sedanja kulturna kriza s tem dejstvom v notranji zvezi. Verjetno je vsaj, da bi nam prava, napisana ali celo znanstveno utemeljena kulturna filozofija vedno skrbela za večjo in boljšo kulturno produkcijo.

V

Ostane nam še vprašanje, ali res nismo imeli svoje kulturne filozofije, take, ki sicer ni nikjer samostojno napisana, pa se je vendar vsaj deloma uveljavila v naši preteklosti.

Za rešitev tega vprašanja moramo poleg svoje preteklosti raziskovati tudi sodobno kulturno slovensko življenje. Pogled v slovensko kulturno zgodovino nam odpirajo najnovejša dela slovenskih znanstvenikov². Vendar vprašanje slovenske kulturne filozofije še ni raziskano. Največji

² Univ. profesorjev dr. Prijatelja, dr. Kidriča i. d. — Op. pis.

razlog je pač ta, da ni v naši književnosti jasnih in posebnih izjav kulturno-filozofskega značaja. Drugi razlog pa bo najbrže dejstvo, da se tudi v zadnjem času ni utrdilo nobeno kulturno naziranje, ali pa, kar je zelo verjetno, se je utrdilo pri nas tako naziranje, ki je slovenski kulturni filozofiji že načelno nasprotno in jo še doslej ovira v njenem razvoju.

Početki slovenske književnosti so združeni z reformacijo. Cerkev je pri nas dotedaj zahtevala brezpogojen sprejem krščanstva, kakršno je sama predstavljala, in pri tem ni dovoljevala, proučevati krščanske kulture niti iz Svetega pisma. V njeni kulturni filozofiji, ki je priznavala kulturno vrednost samo religiji, ne pa tudi znanosti in umetnosti, ter prav tako le določenemu (verskemu) socialnemu življenju in ne vsemu duhovnemu razvoju, je bilo temeljno načelo, da je le ena prava kultura — krščanstvo, seveda tako, kakršno je cerkev predstavljala. Temu načelu so se reformatorji uprli in so nam tako dali dokaz, da so si bili že ustvarili lasten kulturni nazor. Njihovo stališče je bilo kritično in vsaj toliko tudi znanstveno, čeprav takrat znanosti in umetnosti še niso šteli h kulturi.

Drugi dokaz lastnega kulturnega nazora so dali s pažnjo za duhovno življenje ljudstva in za psihični razvoj osebnosti, čeprav so pri tem mislili le na razširjevanje protestantizma in na pridobivanje novih sodelavcev neposredno iz ljudstva. Najvažneje je pač njihovo prvo spoznanje, ako smemo reči, da je bilo vsaj nekaterim zavestno. Videli smo, da je bilo to spoznanje začetek nove evropske kulturne filozofije in da je ostalo temeljno tudi za sodobno znanstveno kulturno filozofijo. Pri nas je z reformacijo vred propadlo vsaj toliko, kolikor ni ostalo dejavno v poznejši književnosti in kolikor se ni razširilo od osebe do osebe. Pojavilo se je pozneje v nekaterih dobah vsaj individualno in brez protestantovstva. Z novim kulturnim nazorom je bil vedno združen močan razvoj naše književnosti in vse slovenske kulture. Za Trubarjem moramo zapisati v to vrsto Zoisa, Vodnika, Čopa, Prešerna³, Stritarja, Fr. Levstika⁴ in še mnogo naših kulturnih delavcev; zunanje močnih socialnih pokretov z jasno kulturno filozofijo pa nimamo. Kakor se je s poedinimi osebnostmi pojavila, tako je z njimi vedno znova umirala in izginjala. Da je resnično bila, nam dokazujejo kulturna dejanja naših ljudi. Zadnji očiten prelom se je začrtal v Mahničju in J. E. Kreku. Z rodnom naše književne moderne se je razvoj slovenske kulturne filozofije zopet ojačil, vendar še ne do njene znanstvene utemeljitve. Kulturna filozofija je ostala pri nas zanemarjena do najnovejšega dne.

³ Prešeren o ilirizmu. ⁴ Levstik o narodu. — Op. pis.

VI

Kako naj govorimo zdaj o kulturi, pa o ideji, obliki in kvaliteti? V imenu čigave kulturne filozofije?

Tu ni mogoče nadaljevati brez jasne ločitve. Avtoritativno je pri nas doslej nastopala katoliška, iz rimskega pojma kulture deducirana kulturna filozofija. V zvezi s sodobnim pojmom kulture pa se moramo odločiti za avtonomno slovensko.

V naši razpravi smo namenoma opustili raziskavanje o narodnostnih posebnostih slovenske kulture. Najprej se nam zdi potrebno spregovoriti o njenih zgodovinskih posebnostih, da bo naša zgodovina v slovenskem človeku živa in da bo organsko rasel iz nje.

Ob koncu podanih misli se nam zdi razumljivo in vsaj deloma dokazano, da bo naše kulturno stremljenje doseglo svoj cilj le v zvezi z znanstveno utemeljitvijo slovenske kulturne filozofije.

K O N J

V I N K O K O Š A K

Predmestje. Grem po cesti. Tu pa tam se zaspano vleče moški iz gostilne v gostilno, na ogljih in na pragih štacun postajajo ženske in klepetajo, v prahu ob cesti se igrajo otroci in mesijo potice iz zemlje in vode, ki so jo nanosili iz bližnje mlake, po cesti pridrdra zapravljenček, od nekod prituli avtobus; potem pa je spet vse tiho in zaspano kot prej.

Kar zaslišim vpitje:

„Primi ga! Konj je ušel.“

Vse dere skupaj. Otroci vriskajo od veselja in kriče: „Živijo, živijo!“

Po dvorišču pred pritlično hišo begajo hlapci in kolnejo. Hoteli so napreči diro, pa se jim je iztrgal konj, ki je že deset let hodil dan za dnem sam skozi hlevna vrata; po dvakrat na dan noter, po dvakrat na dan ven. Zdaj pa ga je kar napadlo nekaj, dozdaaj njemu samemu neznanega. Ko je zagledal voz, kamor so ga uprezali dan za dnem, se je vse uprlo v njem, zaobrnil se je in začel begati sem ter tja po dvorišču. Trdo je odmeval od zidov zaspanih hiš udar njegovih kopit. Če se mu je hotel kdo približati, se je bliskoma okrenil in udaril z zadnjimi nogami visoko v zrak.

Nihče se ni upal več blizu.

Ljudje so se umaknili na varno razdaljo, otroci so se polagoma umirili in so samo še začudeno gledali.